

MENEMEN INCIDENT AS A RESULT OF 1929 GREAT DEPRESSION

Süleyman Sıdal

Abstract

In this study, the Menemen incident, which is one of the controversial issues in the early republican history of Turkey, will be examined in the context of the 1929 Economic Depression. For a long time, it was seen as a reactionary or pro-ancient regime attempt or as a tool by the republican regime that was used as an excuse to oppress religious people to escalate the modernization process. This study argues that beyond political or cultural factors economic factors have played a key role. In this context, apart from who was to blame for it; it is argued that the Menemen incident which was first shown as a discrete and insignificant event and later was presented as a serious anti-regime conspiracy, is a crisis of the current Republican regime that could not find a solution to the economic unrest created by the 1929 Depression, which was also seen as a tool to suppress the social demands arisen from different groups. In the study, the Menemen incident was analyzed within the framework of David Easton's system approach, and besides the current scientific studies written on the subject, the memoirs, biographies of key figures of the period, and some daily newspapers published at that time were used.

Keywords: 1929 Great Depression, Liberal Republican Party, Menemen Incident

1929 EKONOMİK BUNALIMININ BİR SONUCU OLARAK MENEMEN OLAYI

Süleyman Sıdal*

Öz

Bu çalışmada, erken dönem cumhuriyet tarihinin tartışmalı konularından biri olan Menemen olayı, 1929 Ekonomik Bunalımı bağlamında incelenecektir. Uzun bir süre irticacı veya rejim karşıtı bir kalkışma olarak ya da cumhuriyet rejiminin mütedeyyin kesimler üzerinde baskı kurmak için bahane ettiği bir olay olarak görülmüştür. Bu çalışma siyasi veya kültürel faktörlerin ötesinde ekonomik faktörlerin etkili olduğu savını ileri sürmektedir. Bu kapsamda Menemen olayının, 1929 Bunalımının yarattığı ekonomik sorunlar karşısında çözüm üretemeyen bir siyasal sistemin krizi olduğu ve Menemen olayının gerçekte kimlerin gerçekleştirdiğinden bağımsız olarak, başta münferit ve önemsiz bir olay olarak görülüp, sonrasında bir rejim karşıtı komplo olarak sunulması sistem krizini aşmak ve sisteme yöneltilmiş toplumsal talepleri bastırmak için kullanıldığı öne sürülmektedir. Çalışmada David Easton'ın sistem yaklaşımı çerçevesinde olay analiz edilmiş ve konu üzerine yazılmış güncel bilimsel çalışmaların yanı sıra dönemin ünlü şahsiyetlerinin anılarından, biyografilerinden ve o dönem yayın yapan bazı günlük gazetelerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 1929 Ekonomik Bunalımı, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Menemen Olayı

* Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, suleyman.sidal@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5005-3774>

Bu makaleye atf için: Sıdal, Süleyman. (2022). 1929 Ekonomik Bunalımının Bir Sonucu Olarak Menemen Olayı, SDE Akademi Dergisi, 2(6), 58-87

Giriş

Parsons'a göre toplum birbiriyle etkileşim halinde olan ve birbirine bağımlı alt sistemlerden oluşmaktadır. Bunlardan biri de siyasal sistemdir. Siyasal sistem, kurumlar, yapılar ve aktörlerden müteşekkildir ve iç ve dış etkiler siyasal sistemi etkilemektedir. David Easton, bu yaklaşımı siyasal sistem bağlamında ele almış ve analizinin temeline “değişen koşullarda bir siyasal sistemin nasıl olup ayakta kalabildiği” sorusunu yerleştirmiş ve cevabın Parsons'ın yapısal -işlevselci yaklaşımından farklı olarak işlevlerden ziyade sistem ve çevresinin ilişkisinde yatmakta olduğunu öne sürmüştür (Easton, 1957: 384).

Easton'a göre siyasal sistemin, her ne kadar bütünlüğünü iktidar gücünden ve ideolojik belirleyiciliğinden alsa da hayatta kalması, toplumsal açıdan işler olması ve kendisine yöneltilen talepleri işlemesine ve uygun, makul, kabul edilebilir veya meşru çıktılar üretmesine bağlıdır (Easton, 1957: 383). Bu açıdan bir sistem, toplumdan gelen talepler ve desteklerden oluşan girdiler (inputs) ile onların işlenmesi sonucunda ortaya çıkan çıktılar (outputs) yoluyla sürekli olarak işlemektedir (Easton, 1957: 384). Kendine yöneltilen taleplere uygun çıktılar üretemeyen bir siyasal sistem kaçınılmaz olarak krize girecektir ve krizden çıkmaması halinde çökecektir. Krizden çıkışın farklı yolları olabileceğini belirten Easton, demokratik rejimlerde halkın yönetime katılması, görüş ve şikayetlerini yöneticilere iletmesi, seçime gidip yönetimi değiştirebilmesi nedeniyle bu krizin geciktirilmesi veya aşılması mümkünken demokratik olmayan rejimlerde yöneticilerin, ideolojik argümanlara, şiddete veya cezalandırmaya başvurabileceğini, bunun da krizi bastırmakla birlikte sisteme duyulan güven ve desteği azaltıp farklı aktörlere veya sistem dışı eylemlere eğilimi güçlendirebileceğini belirtmektedir (Easton, 1957: 398).

Buradan hareketle bu çalışmada Tek Parti döneminde dış alemden kaynaklanan 1929 Ekonomik Bunalımı'nın içeride bazı ekonomik ve toplumsal sorunlara neden olduğu ve halkın bu sorunların çözümü için sisteme yönelttikleri taleplere uygun, kabul edilebilir bir yanıt alamadıkları için siyasal sistemi ekonomik ve ideolojik bir krize sürüklediğini; krizi hafiflet-

mek ve talepleri sistemin meşruiyetine yönelik en az zararla atlatmak için bizzat Mustafa Kemal tarafından kurulan bir muhalefet partisine yönlendirildiği, ancak muhalefetin umulandan daha hızlı ve güçlü şekilde büyümesiyle krizin sistemi çökertme noktasına geldiğini; münferit ve önemsiz bir kalkışma olarak görülebilecek Menemen olayını kullanarak sistemin ideolojik argümanlara, şiddete ve cezalandırma yöntemlerine başvurarak toplumsal talepleri bastırmak için bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu kapsamda çalışma, ilk olarak 1929 Bunalımı'nın gelişimini ve toplumsal yansımalarını incelemekte; ikinci olarak bunun siyasal sistem krizine dönüştüğü SCF'nin kuruluşu ve güçlenmesi sürecine bakmakta ve son olarak bu krizden çıkış olarak Menemen olayının siyasal sistem tarafından rejime duyulan öfke ve talepleri bastırmak ve ardından ideolojik argümanlarla desteği tahkim etmek için basının da yardımıyla nasıl seferber edildiğini araştırmaktadır.

1. 1929 Bunalımı ve Türkiye'ye Yansımaları

Easton'a göre siyasal sistem dışa kapalı, durağan bir yapı arz etmemektedir. Aksine iç ve dış koşullarla sürekli etkileşim içerisinde olan dinamik bir yapıdır. Bu nedenle bir siyasal sistemin varlığını sürdürmesi iç ve dış koşullardaki değişime verdiği tepki ve uyumla yakından ilişkilidir (Easton, 1957: 384). Nitekim ülke dışında ortaya çıkan bir ekonomik kriz siyasal sistemi etkilemiştir.

29 Ekim 1929 Salı günü New York borsasında yaşanan büyük düşüşle birlikte tüm dünyayı saran 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, borsanın çöküşü ile başlayıp şirketlerin iflasları ve işsizlikle sonuçlanmıştır. Bunalım, sadece ABD'yi değil tüm dünya ekonomilerini ve Türkiye Cumhuriyeti'ni de etkilemiştir. Türkiye o yıllarda yaklaşık 13.750.000 kişilik bir nüfusa sahip ve bu nüfusun %24'ünün kentte %76'sının kırdaki yaşadığı büyük ölçüde geleneksel-köylü bir toplumdur. Bu sebeple üretim gücü büyük ölçüde toprağa bağlı tarımsal üretime ve hayvancılığa dayalıdır ve tarımda kullanılan teknik ve usul oldukça ilkel ve verimsizdir (Çetin, 1996: 213-214).

Türkiye’de o yıllarda sanayi de oldukça sınırlıdır. Resmi olarak gözüken 65.000 firmanın %96’sı beş ve daha az kişiden oluşan tamir, bakım onarım gibi işlerle uğraşmaktadır. Büyük fabrikalar, devletin ve yabancıların sahip olduğu maden işletmelerinden müteşekkildir. Bu büyük fabrikalar da çimento, zeytinyağı gibi ürünler üretmektedir. Yani Türkiye’de sanayi ürünleri büyük ölçüde dışarıdan ithal edilmektedir. Buna mukabil Türkiye, GSMH’sinin %44’ü toplam ihracatının %60’ı tütün, incir, üzüm ve pamuktan oluşmaktadır. Batı Anadolu, Çukurova gibi bölgeler dış piyasalara yönelik üretim yaparken, diğer bölgeler iç piyasaya yönelik üretim yapmaktadır. Bu kentlerde ve limanlarda ekonomik bunalımın etkisiyle üretim ve ihracat düşerken fiyatlar ve mal ve hizmetlerden alınan vergiler de önemli ölçüde artmıştır (Emrence, 2006: 49-55).

Kısa bir süre önce oluşan kuraklık nedeniyle tarım ürünlerinde oluşan kıtlık ve İzmir’de 1929 ve 1930 yılının Nisan ayında oluşan sel felaketleri durumu kötüleştirmiştir. Zarar gören ürünlerin başında incir, tütün ve palamut gelmektedir. Bu nedenlerden dolayı dış piyasalarla bağlantılı olan Batı Anadolu şehirleri ve kasabaları iç bölgelere nazaran krizden daha öncelikli ve daha fazla etkilenmiştir (Gözcü, 2007: 89).

Bu olumsuz koşullardan etkilenenler sadece köylüler değildir. İşçiler ve tüccarlar da bunalımdan etkilenen kesimlerin başında gelmektedir. Yerel gazeteler özellikle İzmir, Manisa ve Aydın dolaylarında ortaya çıkan iflas haberleriyle doludur. Bunlardan biri de üzüm tüccarı olan Yenişehirli Alaettin Bey’dir. Alaettin Bey, bir tüccara beş yüz, devlete iki yüz lira vergi borcuna karşılık piyasadan yirmi bin lira alacağı bulunmasına rağmen hiçbir şekilde tahsilât yapamadığı için kendini İzmir borsasında asmıştır. İntihar edenler sadece şerefini düşünen tüccarlar değil, açlık yokluk yüzünden kendini ağaca asan gençlerdir aynı zamanda. Yerel basında çıkan incir mağazalarının önünde iş bekleyen amelelerin, sırf aç oldukları ve iş istedikleri için polisten üstüne dayak yedikleri, Cumhuriyet gazetesine de yansıyan “aç insanların bir tabak yemek ve kışı geçirmek için kasıtlı olarak suç işleyip hapse girmeye çalıştığı” (Gözcü, 2007: 90) haberleri durumun vahametini gözler önüne sermektedir.

Bu olumsuz şartlara, Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun öncelikleri de katkıda bulunmuştur. "Tüm yurdu demir ağlarla örme" projesi çerçevesinde hükümetin her türlü kıtlığa ve imkânsızlığa aldırış etmeksizin demiryolu yapımına hızla devam etmesi ve denk bütçe ilkesinin fazlasıyla sıkı bir şekilde sürdürülmek istenmesi sorunun çözümünü zorlaştırmıştır. Fakat belki de en önemli sebep Cumhuriyet Halk Partisi'nin halka karşı tutumudur. Şevket Süreyya Aydemir bu konuda şunları dile getirmektedir:

"...Evvvela Gazi artık eskisi kadar halk içinde değildi... Çankaya'da dil ve tarih işlerinin yarı akademik yarı da benzetmelere dayanan çalışmalarına dalmıştı... [H]alkın karşısında artık, daha ziyade hükümet vardı. Bu hükümet ise halk içinde daha ziyade parti kademeleri ve şahıslarıyla beraberdi. Fakat halk hem partiden hem hükümetten memnun değildi... 1930 sıralarında CHP halktan kopmuştu. Halkın dışında dar, basit bir bürokrat hizbi ile, bu hizbe, ancak seçim ve menfaat bağıntıları olan mahalli fakat dar taşralı taraftarlardan ibaretti. Partiyi vilayetlerde yüksek kademelerde temsil eden "mutemetler" aşırı tahakküm ve pek sapmamakla beraber ne merkezin ne de halkın benimsediği insanlardı... Merkezde veya taşralarda partili olmak demek, gelecekte bir şey, bir menfaat veya kariyer bekleyen insan demek olmuştu. Hulusa inkılâp partisi bir klik haline gelmişti. Kapalı, dar bir klik..." (Aydemir, 2011: 363-364)

Dolayısıyla siyasal sistem, görece kapalı ve yönetilenlerle ilişkisi zayıf olduğu için dış alemde başlayıp sistemin işleyişini etkileyen bu krize gerekli tepki ve uyumu göstermekte başarısız olmuştur. Halk, sorunlarını hükümete iletememekte, iletse bile bu sorunların çözümü konusunda herhangi bir çaba görememektedir. Halkın, hükümet deyince, Halk Fırkası deyince aklına yerelde, ağır vergileri toplayan mutemetler, inhisar sahipleri, meslek cemiyetlerinin başındakiler gelmektedir (Başar, 1981: 7). Bir seferinde İzmir'den dönen Hamdullah Suphi'nin "izlenimlerini soran İsmet Paşa'ya Hamdullah Suphi Tanrıöver'in anlattığı şu olay da halkın nasıl bir baskıyla karşı karşıya bulunduğunu göstermesi açısından ilginçtir: İzmir'de fırkamızın mutemedi olan zatı hayretle gördüm, birçok kimseleri yıldırılmış. Bir

çiftçi bana ondan bahsederken namazda iki yana selam verir gibi başını mütemadi sağa sola çeviriyordu. Merak ederek sordum: Ne var? Ne için hep iki tarafa bakıyorsun? İştitiğim cümle, üç ekmeğim vardı, elimden ikisini aldı. Son ekmeği de alır diye korkuyorum.” (Avşar, 1998: 130-131). Halk nazarında oluşan geniş çaplı hoşnutsuzluk, bir süre sonra –asında hiç umulmayan bir yerde-, güdümlü, zararsız ve güçsüz bir göstermelik muhalefet fırkası olarak tasarlanan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) nezdinde ortaya çıkmıştır.

2. Ekonomik Krizin Siyasal Krize Dönüşmesi: Serbest Cumhuriyet Fırkası

Easton'a göre çevreden gelen ve itici gücü oluşturan talepler -özellikle tek parti rejimi gibi kapalı ve halktan kopuk- bir sistemin kaldırabileceğinden fazla, çeşitli ve uzun veya karmaşık hale geldiğinde siyasal sistem girdileri gerektiği gibi işleyip uygun ve toplumsal açıdan kabul edilebilir meşru çıktılar üretmediği zaman krize girmekte ve zaman içinde çökmektedir (Easton, 1957: 387). Bu olduğunda sisteme verilen destek azalır ve destek, başka liderlere, aktörlere veya ideolojilere kayabilir. Yani mevcut siyasal sistem açısından bir meşruyet krizi yaşanabilir. Bu da demokratik toplumlarda farklı alternatif siyasi tercihlere yönelimi tetiklerken demokratik olmayan toplumlarda halkın tamamının veya bir kesiminin söylemsel ve eylemsel açıdan radikalleşmesine ve protestolara yol açabilir. (Easton, 1957: 397). Nitekim kanaatimizce SCF'nin kuruluş ve kısa süre sonra büyük bir muhalefet partisi ve iktidar alternatifi haline gelmesi nedeniyle kapatılması bu bağlamda yorumlanmaya müsaittir.

SCF'nin neden kurulduğuna dair bugün hala kesin bir görüş bulunmamaktadır. Şevket Süreyya Aydemir'e göre, Gazi, mevcut hükümetin halkla iyi ilişkiler kuramadığını bilmekteydi. Bu sebeple halka ekonomik zorunlulukların gerektiği kadar anlatılmadığını buna karşın halkın sıkıntılarının da kendine yeteri kadar ulaştırılmadığını düşünmekte, halkın dilek ve şikâyetlerini kanalize edecek bir yolun gerekli olduğuna inanmaktaydı. İşte SCF bu amaçla ihdas edilmişti (Aydemir, 2011: 365). Mete Tunçay

ise, Gazi tarafından kurulan SCF'nin yapay bir parti olarak Terakkiper-
ver Cumhuriyet Fırkası'ndan (TPCF) farklı olarak meclis içinden değil,
tepeden inme olarak kurulduğunu ifade etmiştir. Tunçay'a göre Mustafa
Kemal'in amacı hem Batı'da kendisi aleyhinde oluşan "diktatör" imajını
kırmak hem de CHF'nin SCF'nin eleştirileri, yol göstermeleri ve muha-
lefi sayesinde kendine gelip üzerindeki ölü toprağını atarak silkinmesini
sağlamaktır. Tunçay'a göre M. Kemal'in CHF içinde bir hizip tesis etmek
yerine müstakil bir parti olarak kendi eliyle SCF'yi kurmasındaki bir başka
amaç, kendisine karşı kimseleri, görüşleri, odakları ortaya çıkarmak ve de-
netlemektir (Tunçay, 1981: 247-248). Falih Rıfki Atay'a göre ise; Mustafa
Kemal'in kurduğu rejim, er ya da geç normalleşecek ve tek parti rejimi bir
gün mutlaka sona erecek, çok partili, demokratik bir rejime geçilecektir.
Gazi'nin kendisi bizzat bunu bilmekte ve arzu etmektedir. Bu geçişi kendi
sağlığında ve kontrolü altında, en güvendiği dostlarından biri olan Fethi
Bey'in yardımıyla gerçekleştirmeyi arzuladığı için SCF'yi bizzat kurdur-
muştur (Atay, 2004: 503).

Sebebi ne olursa olsun SCF, bizzat Mustafa Kemal'in isteği, teşviki ve
mali desteğiyle, bir oldubittiye getirilerek kurulmuştur. Kuruluş amacı iti-
barıyla SCF'nin görevi ve düşünülen işlevi, halkın şikâyetlerini üst kadroya
iletecek bir parti olmak, CHF'ye yumuşak biçimde muhalefet etmek, uy-
gulamaları kontrol etmektir. SCF kesinlikle iktidar alternatifi olarak düşü-
nülmemiştir. 1930 yılının yaz aylarında o zaman Paris büyükelçisi olarak
görevini sürdüren ve Gazi'yi ziyarete Yalova'ya gelen Fethi Paşa'ya bizzat
Mustafa Kemal tarafından teklif edilmiş ve yine Mustafa Kemal tarafından
belirlenen Makbule Hanım, Nuri (Conker), Ahmet (Ağaoğlu), Mehmet
Emin (Yurdakul), Rasim (Öztekin) gibi isimler partiye katılmıştır. Partinin
ismi bile Mustafa Kemal tarafından ("liberal" anlamına gelen serbest ola-
rak) belirlenmiştir. Fakat daha evvelki TPCF deneyimini bilen Ahmet Ağ-
aoğlu, ikinci bir fırka teşkilinden çeşitli sebeplerle kuşkullanmış, bu nedenle
Fethi Bey'e Mustafa Kemal'den yazılı teminat istemesi yönünde uyarıda
bulunmuştur. Mustafa Kemal bu konuda Fethi Bey ile baş başa yazdıkları
ve İsmet Paşa'ya da önceden okuttukları karşılıklı iki mektup yazıp yayınl-
ayarak bir şekilde bu teminatı sağlamıştır (Aydemir, 2011: 369).

Atatürk'ün bu sözü vermesi üzerine Fethi Bey, 12 Ağustos 1930 tarihinde SCF'nin kuruluş dilekçesini postayla Yalova'dan İstanbul Valiliği'ne göndermiştir. İlk merkezini İstanbul, Taksim'de açan SCF'nin programı, adı gibi liberal bir hüviyete sahiptir. Devletçi ekonomi politikalarını eleştirmiş ve özellikle demiryolu yapımı politikasının gereksiz ve tek bir nesle yüklenmeyecek kadar külfetli olduğu savunulmuştur. Fethi Bey'in önceden Mustafa Kemal'e sunduğu ve Gazi'nin bazı maddelerini "fazla liberal" olduğu gerekçesiyle törpülediği (Us, 1964: 136) programda, geniş halk kitlelerini heyecanlandıran vergilerin azaltılması ve adil şekilde tahsilatı gibi bazı maddeler de bulunmaktadır (Aysal, 2009: 591).

Fethi Bey'in konuşmaları hem basında hem halk kitlelerinde heyecan uyandırmaya başlamış ve parti her ne kadar tepeden inme biçimde kurulan bir danışıklı dövüş partisi olsa da halk nazarında en başından itibaren CHF'nin iktidar alternatifi olarak algılanmıştır. Bu algılamada Genel Başkan Fethi Bey'in verdiği demeçlerde İsmet Paşa hükümetini kıyasıya eleştirmesi ve "iktidara gelmeyi düşünüyor musunuz" sorularına verdiği olumlu yanıtın da payı büyüktür (Okyar, 1980: 475-476).

Asım Us'un anılarında yazdığına göre Mustafa Kemal de bu durumdan son derece rahatsızdır ve bir akşam kendisini yeterince tarafsız olmamakla tenkit eden Fethi Okyar'a aldığı sorumluluğun büyüklüğü, rejimin kırıl- ganlığı ve bu sebeplerle söylem ve eylemlerinin olası riskleri hakkında bazı uyarılarda bulunmuştur (Us, 1964: 142).

Teşkilatlanma çabalarına hız veren SCF, kısa zamanda Gazi'nin ve parti kurucularının beklemediği bir ilgiyle ve destekle karşılaşmış, Gazi'nin masa başında belli hesaplara göre kurduğu partinin umduğu biçimde kalmayacağı anlaşılmıştır. Bunun en büyük işareti SCF'nin İzmir mitingi esnasında ortaya çıkmıştır. 3 Eylül 1930 tarihinde parti teşkilatlanmasını gerçekleştirmek için bölgeye giden Fethi Bey ve yanındakilere gösterilen geniş çaplı ilgi, CHF teşkilatını endişelendirmiş ve korkutmuştur (Ağaoğlu, 1969: 29-30).

CHF, SCF liderlerinin İzmir'e inmesiyle husumet göstererek türlü engellemelere başvurmuştur. Buna karşı İzmir halkı büyük bir öfke gös-

terince olaylar büyümüştür. Fethi Okyar olayların bu hale gelmesinden korkarken halk başta o gün halkı oldukça aşağılayıcı bir başlık atan CHF yanlısı Anadolu gazetesini ve CHF'ye ait bazı binaları taşlamıştır. Kalabalığa müdahale edilince bazı şiddet olayları vuku bulmuş ve on dört yaşında Necati Kemal adlı bir genç atılan kurşunlar yüzünden ölmüştür. Babası oğlunu kapıp Fethi Bey'e götürmüş ve "işte size bir kurban, başkalarını da veririz, kurtar bizi kurtar!" diye haykırmıştır (Ağaoğlu, 1969: 37).

İzmir'de sadece rıhtımda kırk binin üzerinde insanın toplanması ve birçoğunun "Yaşasın Gazi, Yaşasın Fethi Okyar, Kahrolsun Mutemetler" diye bağırmaları, orada bulunan kalabalığın varlık amacına dair ipucu vermektedir. Gencecik oğlunu kaybeden bir babanın başka kurbanlar da veririz yeter ki bizi bunlardan kurtar demesi, gösteriler esnasında CHF'lilere ait binaların taşlanması, bazı mutemetlerin darp edilmesi tepkinin irticacı bir kalkışmadan farklı bir görünüm arz ettiğine kanıt olarak görülebilir (Okyar, 1980: 499). Fethi Bey'i destekleyenlerin, ekonomik bunalımdan zarar gören çiftçi, köylü ve işçilerin çoğunluğunu oluşturduğu bir kesim olduğunu rejim yanlısı gazetelerden Cumhuriyet'in -biraz da çaresizlikten saptırılmış- yayınlarından bile anlamak mümkündür:

"Cumhuriyet 8 Eylül: "...Şimdi İzmir'de üzüm ve incir mevsimi olduğu için on beş yirmi binden fazla işçi vardır... tatil zamanı amele sokaklarda idi. Kordonboyu'nda ise davullarla zurnalarla haber verilmekte olan bu hadise vardı (SCF Mitingi) bu işçi takımının yalnız merak sevkiyle bile gürültünün olduğu yere gitmesini tabi görmek lazımdır... Hiçbir şey bilmeyen bir amelenin-Ne oluyor, kim yaşasın? Diye sorduğunu ve -Hürriyet geliyor, vergiler kalkacak cevabını aldığı farz edelim. Derhal amelenin de yeni bir hayat ve hareketle cemaate karışarak; Yaşasın! demeğe başlayacağını hemen ve kolayca anlarız." (Tunçay, 2009: 110-111).

Olaylar halkın öfkesi ve güvenlik güçlerinin şiddetiyle birleşince uzun süre dinmemiş ve iki kişinin ölümü, on beş kişinin yaralanmasıyla sonuçlanmıştır. Ardından 7 Eylül'de İzmir Alsancak mitinginde büyük bir kalabalık stadı doldurmuş ve Fethi Bey'in nutkunu bile zaman zaman dinle-

meyip İsmet Paşa'nın resimlerini yırtıp bazıları başlarındaki şapkayı tutup atmışlardır. Yıllardır hükümete, fırkaya, memura karşı tepkisini dile getiremeyen kitlelerin içlerindeki öfkeyi bir anda boşaltmaları hem CHF'lileri hem de başta Fethi Bey olmak üzere SCF'lileri ürkütmüştür. Bu durum 9 Eylül tarihinde Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi'nin Gazi'ye hitaben yazılmış mektubuna Mustafa Kemal'in verdiği cevapla gerginleşmiş ve bir anlamda Mustafa Kemal, Fethi Bey'e verdiği tarafsızlık teminatını geri çekmiştir (Aydemir, 2011: 376).

Bu durumda Gazi'nin halktaki tepkisellikten korkarak, CHF'nin yapılacak ilk seçimlerde iktidarı terk etmesinden çekindiği ve bunu önlemek için bir an evvel ağırlığını koyması gerektiğini düşündüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca bu sözler, SCF'nin de kendine çeki düzen vermesi, kuruluş amacına aykırı hale gelmemesi yolunda yöneticilere verilmiş bir gözdağı olarak da okunabilir. Ancak Ağaoğlu'nun da söylediklerine bakılırsa o gün bu durum SCF yöneticileri tarafından fark edilmemiş ve belediye seçimlerine katılma kararıyla birlikte mesele ciddileşmiştir. Bu seçimlerde ilk defa tek dereceli seçim usulü ve kadınların da oy kullanma hakkı hayata geçirilecektir ve SCF, teşkilatlanmasını büyük ölçüde tamamlamamış olmasına karşın 502 belediyenin 31'ini kazanma başarısını gösterecektir (Okyar & Seyitdanlıoğlu, 1997: 77).

Seçimlerde CHF'li valilerin büyük baskı ve engellemeleri olmuştur. Örneğin SCF'ye oy vermesi muhtemel kişiler saatlerce oy verme kuyruğunda bekletilmiş, birçoklarına listede isimleri olmadığı için oy kullanamayacakları söylenmiş ve bazılarının yerine ise CHF'liler oy kullanmıştır. Buna karşın Samsun gibi seçimlerin görece daha adil koşullarda gerçekleştiği yerlerde SCF'nin ezici bir başarı kazanması nedeniyle aslında normal şartlarda çok daha büyük bir başarı elde edeceğini ispat etmiştir. Bu durum, Mustafa Kemal'in yaşanan bir sistem krizi olduğunu fark ettiğine işaret etmektedir (Soyak, 1973: 436).

Gazi'nin giderek SCF'den desteğini çektiği ve Fethi Bey ile İsmet Paşa arasındaki mücadelede ağırlığını İsmet Paşa'dan yana koyduğu görülmektedir. Nitekim seçimlerde yaşanan hile ve yolsuzlukların görüşülmesi için

5 Kasım'da meclise verilen soru önergesinin 15 Kasım'da görüşülmesinden bir önceki gün Gazi'nin Fethi Bey'e söylediği "Serbest Fırkaya karşı vaziyet almaya ve sizinle mücadele etmeye mecburum" (Aydemir, 2011: 377) sözleriyle SCF, arkasına memnuniyetsiz geniş halk desteğini alırken Cumhuriyet'in kurucusu Gazi'yi karşısına almıştır. Partinin önde gelenleri yalnız kaldıklarını ve bu saatten sonra yapacakları her şeyin Gazi'ye, onun kurduğu devlete ve rejime karşı olarak görüleceğini düşünerek partiyi feshetme kararı almışlardır. Halkın SCF'ye teveccühünü siyasal sisteme verilen desteğin azaldığına işaret ederken ve onun kurucusu olan Mustafa Kemal, kendisine karşı bir tepki, hakaret ve aşağılama olarak algılamış ve böyle bir durumu kabul etmemiştir (Us, 1964: 145). Oysa bize göre halk ağır vergiler altında ezilirken aynı devlete sesini duyurması mümkün olmamıştır. Çünkü eziyete sebep olan uygulamalar ve uygulayıcılar bizzat bu rejimin, partinin, hükümetin üyeleriydiler. Bu yüzden hürriyet diyen vergileri indirip tekelleri kaldıracağını söyleyen bir partiye can havliyle kendilerini atmışlardır. Ancak hem Gazi'nin hem de Halk Fırkalı milletvekillerinin söylemlerinde bunlar gerici, halifeliği ve şeriatı geri getirmek niyetindeki, rejim düşmanlarıydılar ve SCF, bu kimselerin oyununa bizzat alet olarak rejimi yıkma çabası içinde yer alıyordu.

Nitekim ertesi gün 15 Kasım'da soru önergesi hakkındaki tartışmalar esnasında başta Refik (Koraltan) Bey olmak üzere bazı CHF'li vekiller SCF'yi gerici, vatan haini zatları parti teşkilatına kabul etmekle, gericilerin kışkırtıcılıklarına göz yummakla, halkın saflığından faydalanarak kısa yoldan iktidara gelmek için vergileri indirmek, şapkalı çıkarmak, eski alfabeyi geri getirmek, medreseleri yeniden açmak gibi vaatlerde bulunmakla suçlamışlardır. Bu tartışmalar sonucunda Fethi Bey'in soru önergesi reddedilmiş ve seçimlerin adil ve hukuka uygun biçimde gerçekleştirildiği kabul edilmiştir. Fethi Bey aleyhine dönen durumdan ürkmüş ve iki gün sonra 17 Kasım 1930 tarihinde SCF'yi feshettiğini bildiren dilekçeyi İçişleri Bakanlığı'na göndermiştir (Aysal, 2009: 598). Partinin feshedildiği haberinin alınmasıyla özellikle Ege bölgesinde ciddi bir kızgınlık ve Fethi Bey'e karşı kırgınlık oluşmuştur. Bunun yanı sıra SCF içindeki bazı üyelerin de bu alelacele ve kendilerine danışılmadan alınan fesih kararına karşı tepkili oldukları anlaşılmaktadır (İlmen, 1951: 28-29).

Parti feshedilmiş, tek parti yönetimine yeniden geri dönmüş ve halkın taleplerini iletebileceği farklı bir kanal kalmamıştır. Bize göre ekonomik krize yönelik taleplere siyasal sistem meşru ve makul çıktılar üretememiştir. Çiftçi ve köylülerin şikâyetleri konusunda herhangi bir adım atılmamıştır. Üstelik CHF'lilerin koro halinde SCF teşkilatını “gerici”, “rejim düşmanı” olarak suçlamasına rağmen TPCF örneğinde olduğu gibi iddialarını dayandırabilecekleri bir Şeyh Sait Olayı da gerçekleşmemiştir. Bu yüzden SCF'yi destekleyen kitlede oluşan hoşnutsuzluk ve tepkinin bastırılması için böyle bir olay fazlasıyla ihtiyaç duyulmaktadır. Çok geçmeden bu ihtiyacı giderecek bir olay Menemen'de gerçekleşecek, şahsi kanaatimiz, İsmet Paşa hükümeti, siyasal sistemin çıktı üretme kapasitesindeki krizi aşmak için bu provokatif ve şaibeli olayı bahane ederek talepleri ve öfkeyi bastırma yoluna gidecektir.

3. Toplumsal Taleplerin Bastırılması için bir Bahane: Menemen Hadisesi

Easton'a göre bir siyasal sistem, meşruiyet krizine girdiğinde, rejime verilen desteği çeşitli önlemler olarak yeniden tesis etmeye çalışacaktır. Örneğin toplumsal yardımları arttırıp, mali sıkılaştırma, ekonomik önlemler gibi düzenlemeler yapabilir. Öte yandan bunu gerçekleştirecek kapasitesi olmayan veya bu önlemlerin yeterli olmayacağını düşünen siyasal sistemler, sisteme desteği zora başvurarak sağlama yoluna da gidebilir. Örneğin meşruiyetini sorgulayan her türlü söz ve eylemi vatana hıyanet, devlete veya rejime başkaldırı, karşı devrim teşebbüsü, dış tehdit, savaş, işgal girişimi gibi ithamlarla mahkûm edebilir. Hatta fiili şiddet uygulayabilir, idam edebilir veya yargılayıp cezalandırabilir (Easton, 1957: 396). Bu durum, siyasal sistemin bir tür düşman (öteki) yaratarak düşen desteği yeniden arttırıp rejimin meşruiyetini tahkim etmesine olanak sağlayabileceği gibi ayrışma ve radikalleşmeyi de tetikleyebilir. Nitekim kanaatimizce tek parti rejimi, 1929 Bunalımı ile başlayan ve SCF ile büyüyen meşruiyet krizini aşmak için önce Menemen olayını, rejim karşıtı büyük bir komplo olarak lanse etmiş, ardından bazı kesimleri düşman ilan ederek cezalandırma yo-

luna gitmiş ve son olarak ekonomik bazı adımlar atmak mecburiyetinde kalmıştır.

23 Aralık 1930 günü Menemen'e sabah vakti giren Derviş Mehmet ve yanındakiler, sabah namazını kılanların bulunduğu camiye girerek yeşil bayrağı almış ve orada bulunanları “halife geri döndü, şeriat yeniden ilan edilecek, yetmiş bin kişilik şeriat ordusu her tarafı sardı, bu yeşil sancağın etrafında toplanmayan herkes kılıçtan geçirilecek” diyerek sancağın etrafında toplanmaya çağırmıştır. Kendilerine katılanlarla birlikte Menemen sokaklarında dolaşmaya başlamıştır. Kasaba meydanına dikilen sancağın etrafında toplanan kalabalığı görenler askerlere haber vermiştir. O sırada yedek subay olarak askeri hizmetini yapan genç bir öğretmen olan Mustafa Fehmi (Kubilya) bir grup askerle beraber olaya müdahale etmek için oraya gitmiş, askerleri geride bırakıp tek başına olayı çıkaranların yanına varmıştır. Farklı söylentilere göre gelişen olayda isyancılar, Kubilya'yı yaralamışlardır. Bu sırada onu korumak isteyen iki bekçi de vurularak öldürülmüş, hükümet binasına sığınmak isteyen Kubilya'yı yakalayan isyancılar genç subayın boğazını keserek bir mızrağın başına geçirmişlerdir. Ancak olay haber alınır alınmaz güvenlik güçleri yetmiş ve isyancıardan biri hariç diğerleri ölü ya da yaralı olarak ele geçirilmişlerdir (Demir, 1931; Gonca, 2006).

Kemal Üstün'e göre, “aydın insanların memleketin doğusuna nazaran çoğunlukta bulunduğu” Batı bölgesinde böyle bir olayın meydana gelmesi şaşırtıcıdır! Ve her ne kadar “az sayıda yaşlının gittiği camide” başlayan olaylara “silahla korkutulularak kendi istekleri dışında” meydana sürüklenen bir grubun desteğinden bahsetmek mümkünse de bu rejimin yerleşmediği manasına gelmemektedir (Üstün, 1977: 13). Fakat Menemen'de olayın gerçekleştiği gün ve ertesi gün hadise, basında başta çok fazla bir ilgi uyandırmamış gibi gözükmemektedir. “Birkaç esrarkeş, cahil dervişin provokatif bir eylemi” olarak algılanmış ve halkın hiçbir şekilde bu eyleme katılmadığı vurgulanmıştır (İnkılâp, 24 Kânunuevvel 1930). Halk Dostu adlı gazete de benzer şeyleri dile getirmiş ve hareketin münferit ve mecnunane bir vakadan ibaret olduğunu dile getirmiştir:

“Hadise tamamile mecnunane bir hareketten ibarettir. Halkımızın arasında böyle mecnunane, hainane teşebbüslere iltifat edecek bu hadisede de görüldüğü üzere üç beş akılsıza inhisar etmektedir. Fakat ne olursa olsun inkılap kendini daima kollamak mecburiyetindedir.”
(*Halk Dostu*, 24 Kânunuevvel 1930).

Cumhuriyet gazetesi de Menemen olayının haber alındığı ilk gün olayı münferit bir vaka, halkın yüz vermediği ve katılmadığı bir hadise olarak nitelerken (Cumhuriyet, 24 Kânunuevvel 1930) henüz olay hakkındaki ayrıntılar Ankara’ya yavaş yavaş ulaşırken bir anda ertesi gün aynı gazetele- rin Menemen olayı ile SCF arasında bir bağ kurma gayreti içine girdikleri görülmektedir. Adeta bunu SCF döneminde muhalefet yapan gazetelere ve CHF’ye karşı SCF’yi destekleyen kitlelere karşı kullanılacak bir fırsat olarak kullanmak istemişlerdir. Yakalanan dervişin ve yanındakilerin ilk sorgularında “biz fırkacılık falan tanımıyoruz, şeriat lazımdır” demelerine karşı İnkılâp, Halk Dostu ve Cumhuriyet gibi rejim yanlısı gazeteler çoktan olayla SCF arasındaki ilişkiyi “keşfetmiş” gözükmektedirler. Yunus Nadi, Cumhuriyet gazetesindeki yazısında suiistimal edilen basın özgürlüğünden dem vurmakta ve II. Meşrutiyet’e karşı ayaklananlarla Menemen’deki olay arasında bir benzerlik kurmaktadır (Cumhuriyet, 26 Kânunuevvel 1930). İnkılâp imzasıyla çıkan yazıda da yine basın özgürlüğünün bazılarına cesaret verdiğini ve özellikle SCF döneminde bunların rejim karşıtı kimseleri kıskırtmak için ellerinden geleni yaptığını Menemen’in bu olayların doğal bir sonucu olduğunu ifade etmektedir:

“Tıpkı 1925’te olduğu gibi evvela Fethi Bey, arkasından muhalefet matbuatı, arkasından Şeyh Sait ve Genç isyanı! Tıpkı 1925’te olduğu evvela Fethi Bey, arkasından muhalefet matbuatı, daha sonra Derviş Mehmet ve Menemen İsyanı! Şeyh Sait şeriat istiyor ve muhalefet gazetelerinden mülhem olduğunu söylüyordu. Derviş Mehmet şeriat istiyor ve muhalefet gazetelerinden mülhem olduğunu söylüyor. Bu hadise karşısında asla hayrete düşmüyoruz. Tarih tekerrürden ediyor! Aylardan beri fesadı körükliyen “Yarın”lar, “Son Posta”lar, “Koroğlu”lar ektiklerini biçiyor! Fırtına eken kasırga biçtiği gibi fesat ekenler de ihtilal biçiyorlar! (İnkılâp, 25 Kânunuevvel 1930).

Halk Dostu isimli gazetede Bozkurt imzasıyla çıkan yazıda daha ilk günlerden gösterilecek baskı ve tutuklamalarla ilgili ipuçları verilmektedir. Olay abartılarak rejim meselesi haline getirilmek istenmektedir:

“Fransız İhtilali tutuncuya, cumhuriyet İhtilali lehimleyinciye kadar taçlar karşısında üç defa sürçtü. Sonra kanlı bir örnek gibi kendini insanlığa armağan kıldı. O felaketler tekerrür etmesin diye. Menemen hadisesi haber alınınca inkılapları düşündük, bugünü düşündük... Şeriat isterük avazeleriyle Menemen sokaklarında silah patlatan eşkıya “La ilahe illallah”lı bayrakların ucuna cumhuriyet zabitanın kanlı kafasını taktı. Cumhuriyet şehidinin başından sızan kan kelime-i tevhidin yüzünü kızartmış olsa gerektir. Fethi B. Bayrak açtığı günden beri bunun böyle olacağı belliydi!” (Halk Dostu, 25 Kânunuevvel 1930).

İsmet Paşa'ya yakınlığıyla bilinen hatta İnkılâp gazetesini bizzat İsmet Paşa'nın her türlü desteğiyle SCF karşıtı yayını beslemek için kurduğu söylenen Ali Naci'nin (Karacan) yazısında Menemen olayının sorumlusu olarak SCF'yi ve onu destekleyen basını gösterdiği görülmektedir (İnkılâp 26 Kânunuevvel 1930).

Kanaatimize göre rejim yanlısı gazetelerin, Menemen olayını bir rejim meselesi haline getirerek büyütmesinde ve başta SCF'liler olmak üzere hükümet karşıtı, muhalif kesimlere karşı bir tür “cadı avına” dönüştürmeye çalışmasında ilk günlerden itibaren başta Gazi Mustafa Kemal olmak üzere hükümetin, bu olayı önceden planlanmış, karmaşık ve bütün ülkeye yayılmış sistemli bir komplo olarak lanse etme çabasının rolü ve etkisi büyüktür. Mustafa Kemal'in Menemen'i “ville maudite”¹ etmek istemesi duyduğu öfkeyi ve hareketin planlı olduğuna dair inancı ortaya koymaktadır (Soyak, 1973: 452)

1 Fransızca “Lanetlenmiş kent” anlamına gelen sözcük, tarihsel olarak tanrısal öfke nedeniyle felaketlere uğrayan ve üzerinde yaşamın yok olduğu şehirlere gönderme yapmaktadır. Mustafa Kemal, fiilen bir yerin yeryüzünden silinecek şekilde ve bir daha burada kimsenin yeniden yaşamak istemeyeceği biçimde yok edilmesini kastetmektedir.

“Menemen hadisesinin mevzii bir hadise olmaktan çok uzak bir vaka’i olduğuna artık hiç şüphe kalmamıştır. Çünkü gazetelerden biri hadisenin artık kapanmış olduğunu söylüyordu. Vaziyet bunun tamamen aksinedir. Mürteciler öyle zannolunduğu gibi dört kişiden altı esrarkeş veya meczuptan ibaret değildir.” (Güner, 2006: 72).

İsmet İnönü’nün Menemen olayı ile ilgili sözleri de duyulan hayret ve öfkeyi yansıtmakla birlikte hareketin planlı ve çok kapsamlı olduğuna yönelik hükümette oluşan kanaati ortaya koymaktadır (Halk Dostu, 27 Kânunuevvel 1930). Yakalananların sayısı her geçen gün artarken ortaya yeni komplo teorileri atılmış, Menemen olayının bizzat Yunanlılar, hatta Çerkez Ethem gibi dış güçlerce planlandığı ve içerdeki bazı hainler ve işbirlikçi kişilerce gerçekleştirildiği vurgulanmıştır (İnkılâp, 28 Kânunuevvel 1930). Bu aradan İzmir basınıyla Ankara ve İstanbul basını arasında Menemen olayının mahiyeti hakkında bir çatışma yaşanmaya başlamış, Rejim yanlısı gazeteler olayı, planlı programlı bir gerici hareket olarak görmek ve büyük bir planın parçası, bilinçli bir kalkışma olarak sunmak isterken (Anadolu, 25 Kânunuevvel 1930) İzmir basınının olayı fazla büyütmemek gerektiği, bunların birkaç cahil derviş olduğu ve böylesi bir olayın ne Menemenlilere ne de eski SCF’lilere mal edilemeyeceğini ifade etmektedirler (Yeni Asır, 24 Kânunuevvel 1930; Serbest Cumhuriyet, 28 Kânunuevvel 1930).

Muhالیf olan Yeni Asır hadiseyi ehemmiyetsiz ve gayet basit görmektedir. Halkçı olan Anadolu ise hadisenin çok mühim olduğundan bahsetmekte ve bu irticacımsı hareketi Yeni Asır gazetesinin “açlık var, sefalet var, halkı susturdular” şeklindeki aylardanberi devam eden neşriyatına atfetmektedir. Anadolu Başmuharriri Haydar Şükrü B. Yeni Asır Başmuharriri İsmail Hakkı beye şiddetle hücum ederek “Dün aziz varlıklarını kara topraklara tevdi ettiğimiz şehitler Yeni Asır muharririnin dediği gibi altı mecnunun kurbanları değil aylardanberi ümitle canlanan irticanın mazlum şehitleridir” diyor.” (İnkılâp, 28 Kânunuevvel 1930).

Bu andan itibaren Menemen olayı, ulusal ölçekli bir gerici ayaklanması, karşı devrim denemesi, rejimi yıkma projesinin ilk ayağı olarak gösterilmiş

ve geniş çaplı bir tutuklama dalgasıyla birlikte olay önce Menemen, sonra Manisa ardından İzmit ve en sonunda İstanbul'a varan biçimde genişlemiş ve Nakşibendî tarikatıyla ilişkilendirilmiştir (İnkılâp, 29, 30 Kânunuevvel 1930; İnkılâp, 1 Kânunusani 1931). Tutuklamalar öylesine artmıştır ki artık toplanıp zikir yapmak, hatta yatıra mum dikmek bile Menemen olayı ilişkilendirilip gözaltına alınmak için yeterli sebep olabilmektedir (İnkılâp, 1, 2, 3 Kânunusani 1931). Tutuklama ve baskı altına alma dalgası o kadar sunilemiş ve sulandırılmıştır ki meclisteki milletvekilleri bile sırf Nakşibendî şeyhiyle komşu oldukları gerekçesiyle sorgulanmaya başlamışlardır (İnkılâp, 5 Kânunusani 1931). Kanaatimizce olay, bu şekilde münferit ve önemsiz bir eylem mertebesinden muazzam bir rejim karşıtı komploya dönüşürken basın, rejim yanlısı örgütlenmeler ve gençler bu yolda seferber edilerek ideolojik homojenliğin yeniden ihdası ve farklı taleplerin ve muhalif duruşun bastırılması için mücadele başlatılmıştır. Bu kapsamda rejim güdümünde kitlesel yürüyüşler, protestolar ve mitingler düzenlenmiştir (İnkılâp, 29 Kânunuevvel 1930; İnkılâp, 4 Kânunusani 1931; Halk Dostu, 3 Kânunusani 1931).

“Menemen sokaklarında dökülen kan senin kanındır. Yıkılmak istenen eser büyük adamın sana emanet ettiği eserdir, senin varlığındır. Sensin... Türk genci Cumhuriyet sana emanettir. Onu yok etmek isteyen düşmanlarla sarılısın. Kubilayın kanını takip et o yoldan tarihe gir; Bugünkü düşmanlarını orada okuyacak orada bulacaksın... Bunların bazısının cebinde ecnebi parası vardır. Bazısının adı sanı seninkine benzemez, senden değildir. Bazısının kasketinin altında yeşil sarık vardır..Birçokları da halife, saray uşaklarıdır. İşte bunlar Kubilayınki gibi senin kanını da içmeğe hazırlanmışlardır. Bunlar seni, seninle birlikte istikbalini, Türk tarihinin şablanmış seyrini esir etmek istiyorlar. Sen onları esir edeceksin kanlarında boğacaksın...” (Halk Dostu, 28 Kânunuevvel 1930).

Resim 1

Kaynak: İnkılâp 7 Kânunusani 1931.

*“İtimadım ol kadar çoktur ki Cumhuriyete
Namını andıkça insan kalbine iman gelir;
İt gibi bir günde bin yavru doğursa irtica
Hepsinin de üstesinden yağlı bir urgan gelir!”*

Hüseyin Rifat, Halk Dostu, 30 Kânunuevvel 1930.

Divan-ı harbin oluşturulması ve idare-i örfiye (sıkıyönetim) ilanı, (Halk Dostu, İnkılâp, Cumhuriyet, 1 Kânunusani 1931) geniş çaplı bir tutuklama, yargılama ve cezalandırma sürecine eşlik etmiştir. Basın, aldığı yönlendirmelerle beraber Menemen olayını Nakşibendilik tarikatı ve SCF ile ilişkilendirerek hem SCF'nin feshedilmesini meşrulaştırmaya, hem de 1925'te Şeyh Sait olayı ve TPCF'nin kapatılmasının ardından getirilen Takrir-i Sükûna benzer baskıcı bir hukuk düzeninin tesisini meşrulaştırmaya çalışmıştır. İzmir basını olaya daha soğukkanlı yaklaşmayı ve basın özgürlüğünün kısıtlanmamasını önerirken (Serbest Cumhuriyet, 31 Kâ-

nunuevvel 1930) rejim yandaşı basın adeta ateşi körüklemek için elinden geleni yapmaktadır:

“Evvelce birkaç serserinin mecnunane bir hareketi olduğu addolunan Menemen hadisesi, hükümetin süratli ve ihtiyatlı tahkikatile anlaşıldı ki zavallı Kubilay’ın aziz başını yeşil bayraklarının zirvesine takan ve onun masum kanını hayvani bir iştiha ile avuç avuç içmekten çekinmiyen yalnız Menemeni basan şeyh Mehmet ve avanesinden ibaret bir hadise değildir. Memleketin muhtelif semtlerinde basık tavanlı evlerinin, esrar dumanlarıyla dopdolu odalarının yırtık sedirleri üzerinde pinekleyen, riya ve müdahane maskeleri altında dindarane bir hüüzün ve huşu ile dünya işlerinden ellerini eteklerini çekmiş zannolunan bir güruh meğır için için inkılâbın kutsi ve parlak ziyasını söndürmek arzu ve heyecanı içinde kıvranıp duruyorlarmış...” (Halk Dostu, 5 Kânunusani 1931).

Resim 2

Kaynak: Halk Dostu, 26 Kânunuevvel 1930.

Yunus Nadi gibi Nazilerin Almanya'da Weimar Cumhuriyeti sonrasında rejimi korumak için aldıklarına benzer kararlar alınmasını önerenler (Cumhuriyet, 30 Kânunuevvel 1930), toplu idam gibi daha radikal çözümler, tepeden inmece bir terör düzeni tesis etmek isteyenler kadar (İnkılâp, 28 Kânunuevvel 1930) daha itidalli bir yaklaşım benimseyenler de mevcuttur. Ancak onlar da bölgedeki muhalif yapılanmanın kurutulmasını ve süratli ve kesin bir şiddetle müdahale edilmesini, “bozulan düzenin” yeniden kurulmasını talep etmektedirler:

“...Bizce yapılacak şey şundan ibarettir: Yalnız mahalline masruf bir şiddet ve sür'at. Yalnız mahalline kaydına biz bilhassa ehemmiyet vermekteyiz. Cumhuriyet, inkılap bunu icap eder, istilzam eder. Bugün böyle bir tehlikeye maruz kaldık diye yarın ve öbür gün için şimdiden sıkı ve umumi ihtiyat tedbirlerine tevessül etmek bizce faidesinden ziyade zararı olan bir yoldur. İnkılâbımız böyle bir yol tutmak ihtiyacında bulunmayacak kadar kuvvetlidir.” (Halk Dostu, 26 Kânunuevvel 1930).

Bu olay, kanaatimizce bir yönüyle rejimin 1929 Bunalımı ve SCF'nin kurulmasıyla bozulan “güçlü” imajını yenilemek, bir yönüyle de bunalımın etkilerini atlatıp tarım ve hayvancılık sektöründe bir atılıma gitmek için rejime zaman kazandırmak adına kullanılmıştır (Halk Dostu, 24 Kânunuevvel 1930). Halk Dostu gazetesinde Mersin'de çıkan yerel bir gazete-ye referansla verilen haberde köylünün durumu anlatılmaktadır:

“Köylünün hali ne olacak, mal zurranın elinde kaldı, Avrupa mal almıyor, satış yok: “...Gerek köylümüz gerekse mahsulâtımız hergün uçuruma bir adım daha yaklaşmaktadır. Köylümüzün bugünkü hali çok acı olmakla birlikte istikbali de çok fecidir. Mahsulâtımız ise bu gidişle ne kredisi kalacak ne rağbet bulacaktır. En acı hakikat bugün köylümüzün mahvolmak üzere olduğu ve mahsulâtımızın bir takım suikastlere maruz kaldığını gördüğümüz bildiğimiz halde onun çaresini aramıyarak bir seyirci sıfatıyla bakmaklığımızdır. Bugün köylü ihmal edilmiş, terfihî için biri müsmir teşebbüste bulunmamış hiçbir hususi cemiyet ya da herhangi bir teşekkül düşünülmemiştir... Köylü-

müzün bugünkü vaziyeti esaslı bir yardıma, mahsulâtımız ise esaslı bir kontrole muhtaçtır” (Halk Dostu, 26 Kânunuevvel 1930).

Yine Halk dostu imzalı bir yazıda Menemen olayında halkın eylemcilere karşı çıkmaması ve rejimi yeterince benimsememiş olmasının arkasındaki asıl büyük sebebin ekonomik durum olduğuna yönelik bir ipucu verilmektedir:

“İnkılâbın İstirapları: “...Türk işçisine layık olduğu ehemmiyet verilmelidir. O inkılabı demir bir çember gibi sarmalıdır. Temiz Türk işçisi şu bu serserinin rejim aleyhinde kullanacağı bir unsur halinde bırakılmamalıdır. İnkılâp Türk işçisini mazinin elinden tıpkı Mısır ebramlarını kırbaç altında kaldıran esirler halinde aldı. Yakın bir yarrın içinde inkılâbı yapan firkanın onun da vaz’iyetini haledeceğine, hakkını alacağına şüphemiz yoktur...” (Halk Dostu, 30 Kânunuevvel 1930).

Bunun yanı sıra Gazi Mustafa Kemal’in yeniden hem halkı hatırlamasına hem de CHF teşkilatındaki kendince gördüğü bazı “çürük elmaları” ayıklamasına vesile olduğu söylenebilir. Olayda bazı devlet memurlarının açıkça görevlerini ihmal etmeleri, yeterince önemsememeleri ve zamanında merkeze haber vermemeleri bazılarının kafasında “acaba bu olay bizzat hükümet tarafından hazırlanmış bir mizansen mi” sorusuna yol açarken bazıları tarafından ise “bilinçli olarak yapılmayan hata, kusur ya da ihmal” olarak görülmüş fakat cezalandırılması talep edilmiştir (Cumhuriyet, 29 Kânunuevvel 1930).

Nitekim olay İzmir basının tüm itirazlarına rağmen bizzat Gazi ve çevresindekilerin yönlendirmeleriyle rejim yanlısı basın tarafından “rejim karşıtı büyük bir komplo” şeklinde sunulmuş ve buna dayanılarak bölgede tesis edilen divan-ı harp ve idare-i örfiye ile bölge yeniden zapturapt altına alınmıştır. Ancak Menemen olayı şeriatçı-gerici çevrelerle, SCF’lilerin işbirliği gibi yansıtılmasına rağmen hükümet nezdinde olayın asıl sebeplerinin ekonomik olduğunun anlaşıldığını söyleyebiliriz. Çünkü SCF kapatıldıktan sonra Mustafa Kemal, yeni bir yurt gezisine çıkmış ve halkın şikâyetlerini dinlemek için gayret göstermiştir. Yine Menemen olayı tüm

sıcaklığıyla basında yer almaya devam ederken hükümet tarafından kurulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin 5 Ocak 1931'de ulusal çapta bir Ziraat Kongresi yapılmış ve ülkenin tarımsal sorunlarının uzmanlar tarafından masaya yatırılmıştır (Çetin, 1996: 213-226). Bu kongrede, Türkiye'de tarımsal yöntemin nasıl modernleştirilebileceği, Türk ihraç mallarının nasıl kaliteli hale getirilip dış pazarlarda tanıtılabileceği gibi farklı meseleler üzerinde durulmuş olması tesadüfî değildir (İnkılâp, 5 Kânunusani 1931).

Görüldüğü gibi yargılamalar sonucunda sırf isyancılara ip, sigara sattığı için asılanlar olmuş, tutuklananlardan bazıları Halk Partili çıkmış, Nakşibendî şeyhinin olayla ne gibi bir ilişkisi olduğu, var olduğu düşünülen komplonun ayrıntıları ortaya bir türlü çıkarılamamıştır (Müftüoğlu, 1991: 133). Böylece kısa sürede bazıları asıldıktan ve rejim 1929 Bunalımının yarattığı huzursuzluk ortamında SCF'yi destekleyen kesimleri baskı altına almayı başardıktan sonra olayın üzeri kapatılmıştır.

Sonuç

Menemen olayı, erken cumhuriyet dönemi tarihinin en tartışmalı konularından biridir. Fakat bugüne dek Menemen olayı, genellikle Cumhuriyet rejimine, Mustafa Kemal'e, onun inkılâplarına karşı, gerici, şeriatçı ve hilafetçi çevrelerin kalkışması olarak görülmüş ve resmi tarih yazımında "büyük bir şeriatçı komplonun bir parçası" olarak yorumlanmıştır (Bkz. Üstün, 1977, Demir 1931; Kırhan 1963). Ancak daha sonraki yıllarla birlikte Menemen olayına farklı bir açıdan bakan kendilerini İslamcı olarak tanımlayan kişilerin yazdıklarında Menemen olayı, İsmet Paşa başta olmak üzere "laik" hükümet üyelerinin dindar çevreler üzerindeki baskılarını arttırmak ve bunu halkın gözünde meşrulaştırmak için bizzat yazıp yönettiği bir tiyatro oyunu olarak nitelendirilmektedir. Buna göre Menemen olayında hükümetin, masonların, Siyonistlerin parmağı vardır ve amaç dindar kişileri, cemaat önderlerini gözden düşürmek, karalamak, hatta tamamen ortadan kaldırmaktır (Bkz. Müftüoğlu, 1991; Atilhan, 1970).

Bize göre Menemen olayının gerçekte ne olduğu öncelikli olarak önemli değildir. Aksine münferit ve önemsiz bir olay olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak bundan ziyade olayın nasıl algılandığı ve topluma nasıl sunulmak istendiği çok daha önemli gözükmektedir. Bu çalışmada olayın, tek parti rejiminin 1929 Bunalımı ile dış alemde başlayan ve dış alemle ticari ve iktisadi ilişki içerisinde olan bölgeleri ve kentleri etkilemesiyle iç koşullara sirayet eden ekonomik krizin yarattığı sorunların sistem içinde makul, meşru ve kabul edilebilir biçimde çözülmemesi ile büyümesinin ve SCF nezdinde bir muhalefet partisine dönüşmesi ve bu muhalefetin mevcut siyasal sistemin kapalı yapısı nedeniyle sistemi çökertme noktasına getirmesi nedeniyle kapatılmasının sonucu olarak siyasal bir krize dönüşmesinin yarattığı sistemik krizi aşma çabası olduğu iddia edilmiştir. Bu minvalde olayın rejim karşıtı, dış güçlerle içerideki işbirlikçilerinin ortak ve planlı bir kalkışması olduğu ve rejimi ortadan kaldırma amacı güttüğü iddiası öne çıkarılmıştır. Demokratik ve açık olmayan siyasal sistem Menemen olayı bahanesiyle toplumdan yükselen talepleri bir yandan bastırmayı bir yandan da ideolojik argümanlarla düşüşe geçen rejime verilen desteği tahkim etmeyi amaçlamıştır. Bu kriz, bir süreliğine ertelenmiş olsa da tam olarak çözülmemiş, 1946 yılında çok partili yaşama geçişe kadar düşük yoğunluklu olarak sürmüştür.

Kaynakça

Kitap, Makale ve Tezler

Ağaoğlu A. (1969). Serbest Fırka Anıları, (2 bsm), Baha Matbaası: İstanbul.

Atay F. R. (2004). Çankaya, Pozitif Yayınları: İstanbul.

Atılhan C.R. (1970). Menemen Hadisesinin İç Yüzü, Aykurt Neşriyat: İzmir.

Avşar A. (1998). Bir Partinin Kapatılmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası, Kitabevi Yayınları: İstanbul.

Aydemir Ş.S. (2011). Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938, C. III, (26. Bsm), Remzi Kitabevi: İstanbul.

Aysal N. (2009). “Yönetmel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketine Karşı Gerici Tepkiler “Serbest Cumhuriyet Fırkası-Menemen Olayı”, A.Ü Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 44, s. 581-625.

Başar A.H. (1981). Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan sonra Türkiye, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları: Ankara.

Çetin, T. (1996). “1929 Bunalımı, Ziraat Kongresi, Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, C. 2, Sayı: 6-7, s. 213-226.

Demir K. (1931). Şehit Kubilay, Kanaat Kütüphanesi: (bsm yy.).

Easton, D. (1957). “An Approach to the Analysis of Political Systems”, World Politics, C. 9, Sayı:3, s. 383-400.

Emrence C. (2006). 99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası, İletişim Yayınları: İstanbul.

Gonca N. (2006). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Menemen Kazası (1923-1933), (Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Manisa.

Gözcü A. (2007). “Bir İntiharın Sosyo-ekonomik Arka Planı: Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir Örneğinde Gündelik Yaşama Yansımaları”, ÇTTAD, VI/14 (Bahar), s. 85-101.

Güner D. (2006). 1930-1933 Yılları Arasında Türkiye’de İrticai Faaliyetler ve Basında Yansımaları, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Balıkesir.

İlmen S. (1951). Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka, Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi: İstanbul.

Kırhan C. (1963). Öğretmen Kubilay ve Uydurma Mehdi (Devrim Yıllarında Geçmiş Olaylar), Sıralar Matbaası: İstanbul.

Müftüoğlu M. (1991). Yakın Tarihimizden Bir Olay: Menemen Vak’ası, Risale Yayınları: İstanbul.

Okyar F. (1980). Üç devirde bir adam: Fethi Okyar, (yayına haz. Cemal Kutay), Tercüman Yayınları: İstanbul.

Okyar, O. & Seyitdanlıoğlu, M. (1997). Fethi Okyar’ın Anıları: Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: Ankara.

Soyak H.R. (1973). Atatürk’ten Hatıralar” C. II, Yapı Kredi Yayınları: Ankara.

Tunçay M. (1981). Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931, Yurt Yayınları: İstanbul.

Tunçay M. (2009). Türkiye’de Sol Akımlar, İletişim Yayınları: İstanbul.

Us A. (1964). Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, Vakit Matbaası: İstanbul.

Üstün K. (1977). Menemen Olayı ve Kubilay, Çağdaş Yayınları: İstanbul.

Gazeteler

Anadolu, 25 Kânunuevvel 1930.

Cumhuriyet, 24 Kânunuevvel 1930.

Cumhuriyet, 26 Kânunuevvel 1930.

- Cumhuriyet, 29 Kânunuevvel 1930.
Cumhuriyet, 30 Kânunuevvel 1930.
Cumhuriyet, 1 Kânunusani 1931.
Halk Dostu, 24 Kânunuevvel 1930.
Halk Dostu, 24 Kânunuevvel 1930.
Halk Dostu, 25 Kânunuevvel 1930.
Halk Dostu, 26 Kânunuevvel 1930
Halk Dostu, 26 Kânunuevvel 1930.
Halk Dostu, 27 Kânunuevvel 1930.
Halk Dostu, 28 Kânunuevvel 1930.
Halk Dostu, 3 Kânunusani 1931.
Halk Dostu, 30 Kânunuevvel 1930.
Halk Dostu, 5 Kânunusani 1931
Halk Dostu, 1 Kânunusani 1931.
İnkılâp 26 Kânunuevvel 1930.
İnkılâp, 1 Kânunusani 1931.
İnkılâp, 1 Kânunusani 1931.
İnkılâp, 2 Kânunusani 1931
İnkılâp, 2 Kânunusani 1931
İnkılâp, 24 Kânunuevvel 1930.
İnkılâp, 25 Kânunuevvel 1930
İnkılâp, 27 Kânunuevvel 1930.
İnkılâp, 28 Kânunuevvel 1930
İnkılâp, 28 Kânunuevvel 1930
İnkılâp, 28 Kânunuevvel 1930.

İnkılâp, 29 Kânunuevvel 1930

İnkılâp, 29 Kânunuevvel 1930.

İnkılâp, 3 Kânunusani 1931.

İnkılâp, 30 Kânunuevvel 1930.

İnkılâp, 4 Kânunusani 1931.

İnkılâp, 5 Kânunusani 1931

İnkılâp, 5 Kânunusani 1931.

Serbest Cumhuriyet, 28 Kânunuevvel 1930.

Serbest Cumhuriyet, 28 Kânunuevvel 1930.

Serbest Cumhuriyet, 31 Kânunuevvel 1930.

Yeni Asır, 24 Kânunuevvel 1930.

Extended Summary

According to David Easton, in a modern and open political system, the internal and international environment is in a constant relationship. Demands and wishes are constantly transmitted from the environment to the system (input), and the political system takes these demands and wishes and turns them into a kind of decision, law, or practice (output). Sometimes the multiplicity of demands, incompatibility with each other, and internal or external conditions may prevent the political system from responding adequately to these demands. As a result, this leads to a situation that puts the whole system in crisis even a total collapse.

The incident that took place in Menemen on December 23, 1930, unraveled the political system's inability to reconcile or adequately meet the social demands that emerged as a result of internal and external dynamics. The economic depression in 1929 affected the exports and imports of Türkiye fiercely. Turkey's economy was largely based on primitive agriculture, and the depression worsened the living conditions of the peasants and farmers with the fall in the prices of agricultural products. In addition, Türkiye did not have the opportunity to raise the customs borders until 1928 to protect its local producers because of the Ottoman debts. Also, Türkiye's railway construction cost became a heavy burden on farmers' and peasants' income via taxes because of a lack of capital accumulation. These created widespread discontent and alienation between the ruling cadre and broad masses. Due to the existing political system, which was a lack of opposition, freedom, and competition based on the absolute rule of the single party, people's demands were easily ignored and suppressed by using occasional violence.

In this context, our opinion is that although the Menemen incident itself was an isolated and insignificant one, it was directly related to the economic problems created by the 1929 Depression since the system cannot produce an adequate response to these demands. It was presented as a regime problem to choose to suppress all these demands with this opportunity. In this context, it can be said that the Menemen incident was being

exaggerated by the pro-regime press and used as a means to control the discontent of the people against the government based on economic conditions. Therefore, in this study, first, the 1929 Depression and its reflections on the Türkiye's economy will be briefly discussed, then the founding of the Liberal Republican Party (SCF), which we see as the reflection of the depression on the political field, will be examined, and finally, it will be aimed to show connections with the Menemen incident. David Easton's system approach will be used as the framework and the memories and biographies of political figures of the period and some daily newspapers published at that time were used to justify the argument.